

RETAI APGYVENTOS TERITORIJOS LIETUVOJE. 1. TERITORINĖS SKLAIDOS ASPEKTAI

Vidmantas Daugirdas, Ričardas Baubinas

Geologijos ir geografijos institutas, T. Ševčenkos g. 13, LT- 03223, Vilnius
El. paštas: vidmantas.daugirdas@geo.lt, ricardas.baubinas@geo.lt

Daugirdas V., Baubinas R. SPARSELY POPULATED LITHUANIAN TERRITORIES. 1. ASPECTS OF TERRITORIAL DISPERSION. *Annales Geographicae* 40(2), 2007.

Abstract. The present article analyses the spread, character and trends of sparsely populated Lithuanian territories. The next publication will be devoted to the peculiarities of development patterns and social state of sparsely populated areas.

References 15. Figs 3. Tables 4. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: sparsely populated territories

Received: 20 November 2007, accepted: 23 December 2007.

Įvadas

Lietuvoje vis daugėja teritorijų, kuriose labai nedidelis gyventojų tankumas – vos po 10–15 viename kv. kilometre. Rytų Lietuvoje retai apgyventos teritorijos (toliau RAT) jau jungiasi į didelius išsiskiriančius arealus, regionus, kurie tęsiasi ir už šalies ribų – Latvijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje. Ši teritorija ateityje galėtų tapti reikšmingu bendros regioninės politikos, ateities tarpvalstybinio mokslinio tyrimo objektu (Baubinas, Stanaitis, 2001; Stanaitis, Baubinas, 2002; Baubinas, Stanaitis, 2002).

Ankstesniais tyrimais, RAT išsiskiria itin savitais, dažniausiai nepageidautiniais, demografiniais, ekonominiais, socialiniais ir kitokiais rodikliais (Marcinkėnaitė, 2001, 2003; Daugirdas, 2002a, 2002b; Daugirdas, Baubinas, Marcinkėnaitė, 2003; Daugirdas, Baubinas, 2003). Todėl Lietuvoje vis aktualesnė tampa speciali regioninio vystymo politika, vykdoma panašiuose Europos Sąjungos regionuose (Suomijos ir Švedijos šiaurėje, vidurio Ispanijoje ir Prancūzijoje, Škotijoje ir kitur). Lietuvos RAT būtina pažinti siekiant užbėgti už akių pavojingai šių teritorijų depopuliacijai, socialinei ir ekonominei degradacijai, sudaryti sąlygas vystymuisi, pabrėžti regioninės politikos formavimo poreikį šiose teritorijose.

Retai apgyventas teritorijas pradėta detaliau nagrinėti 1998–2003 metais. Vilniaus universiteto Bendrosios geografijos katedros studentė A. Marcinkėnaitė 2001 m. parengė bakalauro darbą *Gyventojų skaičiaus ir gyvenviečių sistemų kaita retai apgyvendintose Lietuvos teritorijose 1979–2000 m.*, 2003 m. – magistro darbą *Kai kurie sociogeografiniai retai apgyvendintų Lietuvos teritorijų būklės ypatumai* (Marcinkėnaitė, 2001, 2003). Paskelbta ir publikacijų (Daugirdas, 2002a, 2002b; Daugirdas, Baubinas, Marcinkėnaitė, 2003; Daugirdas, Baubinas, 2003). Geologijos ir geografijos instituto Visuomeninės geografijos skyrius tęsia šio svarbaus visuomenės ir valstybės mastu fenomeno tyrimą.

Šio tyrimo objektas yra retai apgyventos teritorijos (RAT) Lietuvoje, t.y. tokie teritoriniai vienetai, kuriuose gyventojų tankumas yra iki 10 gyv./km² arba kuriuose dėl demografinių tendencijų sparčiai artėjama prie šio rodiklio. Mažiausias nagrinėjamas teritorinis vienetas – seniūnija.

Tyrimo tikslas – nustatyti Lietuvos RAT paplitimo mastus, demografinę ir socialinę būklę. Pagrindiniai uždaviniai:

- apibūdinti Lietuvos RAT paplitimą, jo pobūdį ir tendencijas;
- nustatyti demografinę RAT būklę ir jos kaitos tendencijas;
- apibūdinti socialinę RAT būklę, nustatyti gyventojams aktualiausias socialines problemas.

Pirmojo uždavinio sprendimo rezultatai pateikiami šiame straipsnyje. Kiti tyrimo rezultatai šiame leidinyje bus aptarti antrojoje RAT tematika publikacijoje.

1. Metodai ir duomenų šaltiniai

Pagrindinis tyrimo būdas – sociogeografinė analizė. Pagrindinis tyrimo teritorinis vienetas – seniūnija. Darbe dažniausiai remtasi specialios seniūnijų apklausos rezultatais. Tikslinant ir papildant duomenis apie seniūnijų gyventojų skaičių ir plotą, bendrauta su seniūnijų pareigūnais. Analizei buvo pasitelkti ir 2001 metų gyventojų ir būstų surašymo duomenys (Kaimo..., 2002–2003).

Iki 2006 metų Europos Sąjunga per struktūrinius fondus rėmė regionus, kuriuose ypač mažas gyventojų tankumas. Europos Sąjungoje RAT gyventojų tankumas neviršijo 8–15 gyv./km². Tiesa, kai kuriuose šaltiniuose (Sparcely..., 2002) RAT Europos Sąjungoje priskirtos to teritorijos, kuriuose gyventojų tankumas yra iki 60 gyv./km². Vadinasi, Europos Sąjungos mastu visa Lietuva yra retai apgyventas regionas (šalis). Dėl to skiriama dar ir ypač retai apgyventų teritorijų kategorija.

Lietuvoje RAT taip pat netiesiogiai remiamos per paramą mažiau palankioms ūkininkauti vietovėms. Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministerija 2000 m. buvo nustačiusi, kad RAT gali būti laikomos tokios teritorijos, kuriuose gyventojų tankumas nesiekia 17 gyv./km² (Nustatyti..., 2000). Taip pat buvo remiamos ir tos teritorijos, kur gyventojų tankumas ne didesnis kaip 18 gyv./km² ir mažėjo per pastaruosius trejus metus arba kur gyventojų tankumas yra ne didesnis kaip 20 gyv./km², o ne mažiau kaip 28% seniūnijos gyventojų yra 60 metų ir vyresni ir per paskutinius trejus metus šis rodiklis negerėjo. Nuo 2004 metų Lietuvoje RAT jau priskirtos tokios vietovės, kuriuose gyventojų tankumas mažesnis negu 50% šalies vidurkio (apie 26 gyv./km²) (Dėl mažiau..., 2004). Pagal šį kriterijų apie 2/3 Lietuvos teritorijos galėtų būti priskirta retai apgyventai. Vis dėlto galima suprasti, kad ŽŪM dokumente turima omenyje ne bendras, o kaimo gyventojų tankumas.

Šiame tyrime pasirinkta gyventojų tankumo iki 12 gyv./km² riba. Taip padaryta todėl, kad būtų galima palyginti dabar gautus duomenis su ankstesniaisiais (2001–2003) duomenimis, ir orientuojantis į vidutinį kaimo gyventojų tankumą retai apgyventose savivaldybėse (12 gyv./km²).

Tyrimo metu, 2006 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais, buvo apklausta 70 retai apgyventų seniūnijų (gyventojų tankumas – iki 12 gyv./km²), gautos 53 užpildytos arba iš dalies užpildytos anketos. 2 lentelėje anketas atsiuntusios seniūnijos išskirtos **pusjuodžiu** šriftu. Buvo patikslintas praeito tyrimo apgyventų seniūnijų sąrašas – iš anksčiau tirtų 42 seniūnijų atsisakyta 7, sąrašas papildytas 31 seniūnija.

Iškilo ir duomenų tikslumo problemų. Tyrimas parodė, kad vadinamųjų namų knygų vedimo atsisakymas seniūnijose iš esmės sužlugdė detalios smulkių teritorinių vienetų sociogeografinės analizės galimybę. Kilo problemų dėl tikslaus seniūnijų plotų bei gyventojų skaičiaus nustatymo. Kai kurios seniūnijos net savo teritorijos plotą ir gyventojų skaičių pateikė tik apytikriai, nes neturi oficialaus teritorinio administracinio vieneto statuso ir duomenų apie savo teritorijos gyventojus nerenka. Duomenis apie gyventojus registruoja savivaldybės, tačiau jos dažniausiai detalių duomenų seniūnijų lygmeniu neturi.

Be to, tyrimas atskleidė ir tai, kad ir 2001 m. įvykusio gyventojų ir būstų surašymo duomenų tikslumas kelia abejonių, ypač kai tenka palyginti 2000, 2001 metų (surašymo) ir vėlesnių gyventojų skaičiaus ir tankumo duomenis. Daugelyje (apie 1/2) seniūnijų surašymo duomenys „smukteli“ žemyn, o vėliau atgauna ankstesnes pozicijas. Taigi galima daryti prielaidą, kad per surašymą dalies gyventojų nesurašyta, todėl gyventojų skaičiaus sumažėjimas nėra tikras. Taip pat egzistuoja ir seniūnijos teritorijoje tik registruotų (formaliai gyvenančių) ir realiai gyvenančių gyventojų apskaitos problema. Ypač ji aktuali dideliu rekreaciniu patrauklumu išsiskiriančioms, dažnai ir retai apgyventoms vietovėms.

2. Rezultatai ir jų aptarimas

2.1. Lietuvos retai apgyventos teritorijos ir jų paplitimas

RAT atsiradimo Lietuvoje priežastys – labai įvairios: gamtinės ir istorinės, demografinės ir socialinės, politinės ir ekonominės. Įtakos turėjo įvairūs geografinio pobūdžio veiksniai: žemės derlingumas, miškų ir pelkių gausa, nuošalumas nuo kelių ir miestų ir kt. Šiuo tyrimu nustatyta, kad dažniausiai mažo gyventojų tankumo priežastimi seniūnijų pareigūnai nurodo gamtines priežastis, supranta istorinių ir politinių sąlygų įtaką, jų nuomone, svarbi yra ir nuošali teritorijos geografinė padėtis.

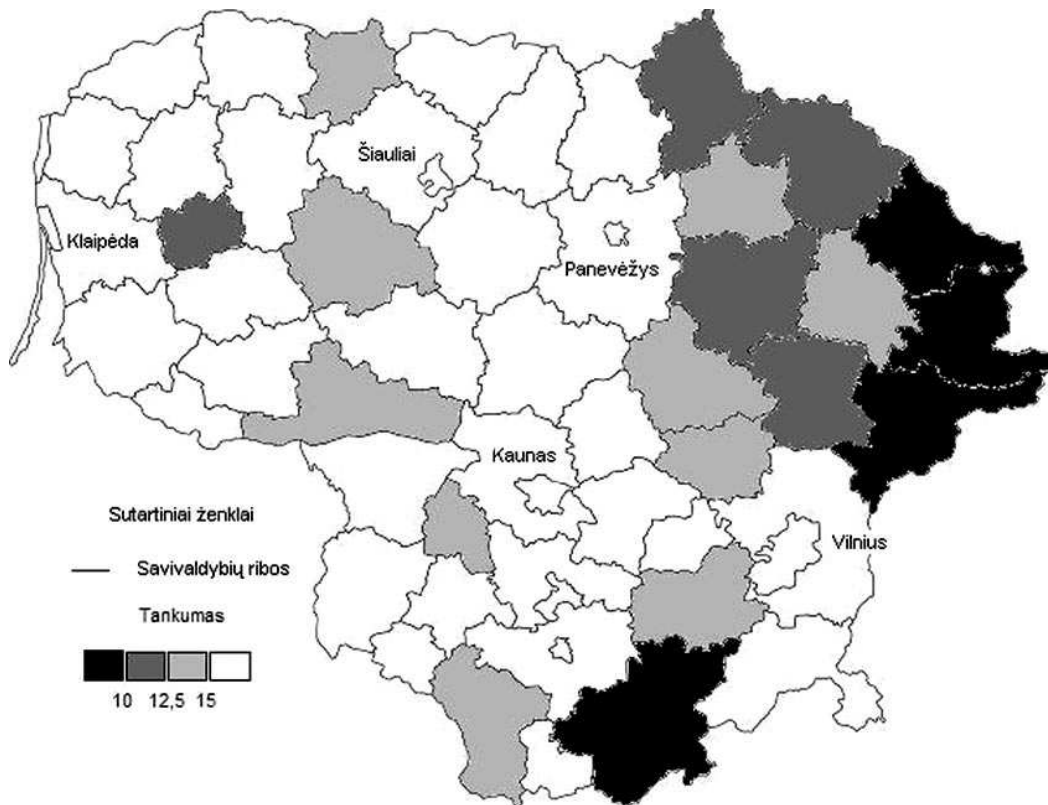
Didžioji dalis RAT sutelkta miškingoje šiaurės rytų ir pietų Lietuvoje, kur jos sudaro ištisinius arealus. Lietuvoje jau yra 19 rajonų savivaldybių (2001 m. buvo 15), kuriose kaimo gyventojų tankumas nesiekia 15 gyv./km² (1 lent., 1 pav.). Retai apgyventos savivaldybės užima 39% (2001 m. buvo 31%) Lietuvos teritorijos, jose gyvena 564,7 tūkst. (16,6%) gyventojų, 27% kaimo gyventojų. Vidutinis gyventojų tankumas čia daugiau kaip perpus mažesnis nei šalies vidurkis – arti 23, o kaimo gyventojų tankis tesiekia 12 gyv./km². Varėnos ir Ignalinos rajonuose 15 gyv./1 km² ribos nesiekia net ir bendras gyventojų tankumas. Zarasų, Molėtų, Rietavo, Švenčionių, Anykščių ir Lazdijų savivaldybėse bendras gyventojų tankumas nesiekia 20 gyv./km². Natūralu, kad 1 lentelėje nurodytose savivaldybėse sutelktos beveik visos retai apgyventos seniūnijos (1 lent., 2 pav.), ir ateityje čia gyventojų tankumas turėtų mažėti sparčiausiai.

1 lentelė. Retai apgyventos Lietuvos savivaldybės 2001 ir 2006 metų pradžioje (pagal: Lietuvos apskritys, 2002; Rodiklių..., 2007).

Table 1. Lithuanian sparsely populated municipalities in 2001 and 2006.

Savivaldybės Municipalities	Teritorija, Territory, km ²		Gyventojų sk., tūkst. Population, thou		Kaimo gyventojų sk., tūkst. Rural population, thou		Gyventojų sk. kv. km Density per 1 km ²		Kaimo gyventojų sk. kv. km Rural density per 1 km ²	
	2001	2006	2001	2006	2001	2006	2001	2006	2001	2006
Švenčionių r.	1692	1692	35,2	31,6	14,7	13,1	20,8	18,7	8,7	7,8
Varėnos r.	2218	2218	33,5	29,5	21,7	19,0	15,1	13,3	9,8	8,6
Zarasų r.	1334	1334	24,6	21,4	14,7	12,6	18,4	16,0	11,0	9,4
Ignalinos r.	1496	1447	25,0	21,1	16,8	13,9	16,7	14,6	11,2	9,6
Rietavo	586	586	11,5	10,3	7,0	6,4	19,6	17,6	12,0	10,9
Anykščių r.	1765	1765	37,3	33,1	22,6	20,3	21,2	18,8	12,8	11,5
Rokiškio r.	1807	1807	44,9	40,0	21,8	21,9	24,8	22,2	12,1	12,1
Biržų r.	1476	1476	37,8	33,9	20,4	17,9	25,6	23,0	13,8	12,1
Molėtų r.	1368	1368	26,1	23,9	18,7	16,9	19,0	17,4	13,7	12,3
Utenos r.	1229	1229	53,3	48,6	17,1	15,8	43,4	39,6	13,9	12,8
Akmenės r.	844	844	33,3	28,6	11,4	10,9	39,5	33,9	13,5	13,0
Kupiškio r.	1080	1080	26,0	23,7	15,5	14,4	24,0	21,9	14,4	13,3
Kazlų Rūdos	555	555	15,8	14,8	7,6	7,5	28,6	26,6	13,7	13,5
Ukmergės r.	1395	1395	50,9	46,8	20,3	18,9	36,5	33,6	14,6	13,6
Širvintų r.	906	906	21,5	19,6	13,7	12,4	23,8	21,6	15,1	13,7
Trakų r.	1208	1208	38,2	36,8	16,2	17,0	31,6	30,5	13,4	14,1
Jurbarko r.	1507	1507	40,4	36,1	24,5	21,9	26,8	23,9	16,3	14,5
Lazdijų r.	1309	1309	28,4	25,7	20,5	19,1	21,7	19,6	15,7	14,6
Kelmės r.	1705	1705	42,9	39,2	26,8	25,1	25,2	23,0	15,7	14,7

Daugiausia retai apgyventų seniūnijų yra Švenčionių (8 iš 14), Ignalinos (7 iš 12), Zarasų (6 iš 10), Varėnos (5 iš 8), Anykščių (5 iš 10) rajonuose (2 pav.). Bendras Lietuvos RAT plotas siekia 11 789,8 km² (arba 18,1% Lietuvos teritorijos), jose gyvena 106 tūkst. (arba 3,1%) gyventojų (2 lent.).

1 pav. Savivaldybės, kuriose kaimo gyventojų tankumas mažesnis nei 15 gyv./km².
 Fig.1. Municipalities with rural population density lower than 15 thou/km².

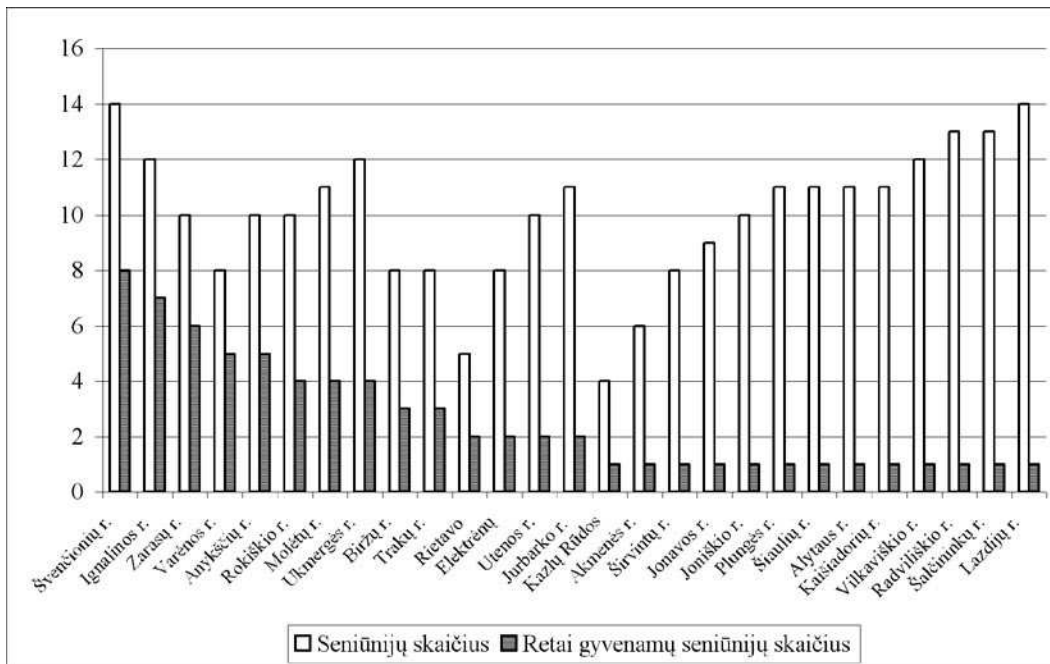
2 lentelė. Gyventojų tankumas retai apgyventose seniūnijose.

Table 2. Population density in sparsely populated smallest administrative units of municipalities.

Seniūnija <i>Smallest administrative unit of municipality</i>	Plotas, <i>Territory,</i> km ² (2006)	Gyventojų sk., <i>Population</i> (2006)	Gyventojų tankumas kv. km <i>Density per 1 km²</i>		
			2001*	2005	2006
Labanoro	227,1	387	2,0	1,8	1,7
Marcinkonių	550,0	1805	3,3 (1,9)	3,4	3,3
Sarių	143,6	584	3,9 (2,0)	4,1	4,1
Gaižaičių	121,9	640	5,1 (2,9)	n.d.	5,3
Kapčiamiesčio	229,7	1300	5,8 (2,8)	5,9	5,7
Pabradės	354,0	2051	5,7	5,9	5,8
Ignalinos	261,7	1785	7,0	7,0	6,8
Jankų	158,6	1120	9,0 (6,6)	n.d.	7,1
Jakėnų	210,0	1500	7,0 (6,9)	n.d.	7,1
Merkinės	585,0	4300	7,4 (4,9)	7,4	7,4
Tauragnų	216,0	1646	7,1 (4,4)	7,8	7,6
Suvieko	98,9	762	9,1 (6,0)	n.d.	7,7
Salako	172,8	1330	7,3 (3,8)	7,8	7,7
Kaniavos	268,0	2053	7,0 (6,8)	7,9	7,7
Beižionių	51,4	401	8,0 (3,6)	7,9	7,8
Kazliškio	122,5	960	7,7 (6,0)	8,0	7,8
Ceikinių	83,3	659	8,5 (6,0)	7,3	7,9
Kazitiškio	162,4	1288	8,1 (5,7)	n.d.	7,9
Alionių	150,0	1205	7,4 (5,6)	n.d.	8,0

Raudėnų	208,0	1729	8,4 (6,4)	8,4	8,3
Parovėjos	288,3	2446	9,1 (7,7)	n.d.	8,5
Taujėnų	231,0	2000	7,8 (6,4)	n.d.	8,7
Kruopių	137,6	1208	8,6 (4,1)	n.d.	8,8
Švenčionėlių	233,4	2068	8,9	8,9	8,9
Papilio	274,6	2462	9,6 (8,5)	n.d.	9,0
Paluknio	140,0	1258	9,6 (4,3)	n.d.	9,0
Andrioniškio	63,0	573	9,9 (5,5)	9,3	9,1
Šaukoto	151,0	1380	9,3 (5,4)	9,3	9,1
Kaltanėnų	68,1	627	15,0 (10,9)	9,4	9,2
Tverėčiaus	79,4	740	8,8 (5,4)	9,3	9,3
Mindūnų	64,0	614	9,3 (5,7)	n.d.	9,6
Šimkaičių	240,7	2344	10,1 (9,0)	10,0	9,7
Viešintų	111,6	1086	10,0 (6,6)	10,6	9,7
Kazokiškių	62,2	608	8,8 (3,6)	9,7	9,8
Turmanto	200,7	1993	9,1 (7,2)	9,9	9,9
Iki 10/km ² / Up to 10/km ² :	6720,5	48912			
Dalis (%) bendro šalies rodiklio / % of total country population	10,3	1,4			
Magūnų	101,1	1008	10,2 (7,2)	10,0	10,0
N. Daugėlišio	182,2	1819	10,3 (8,6)	10,2	10,0
Gražiškių	120,0	1230	9,7 (6,2)	10,3	10,3
Adutiškio	125,3	1303	10,8 (4,6)	11,3	10,4
Nemunėlio Radviliškio	200,0	2105	11,0 (7,3)	11,1	10,5
Saldutiškio	114,6	1200	10,9 (7,5)	n.d.	10,5
Linkmenų	120,0	1270	10,5 (8,7)	n.d.	10,6
Vydenių	150,0	1595	11,0 (8,2)	11,4	10,6
Suginčių	220,0	2352	10,5 (8,2)	n.d.	10,7
Kurklių	146,5	1567	11,8 (8,6)	10,7	10,7
Onušio	250,0	2680	9,7 (7,4)	n.d.	10,7
Upninkų	173,4	1885	9,8 (3,9)	11,0	10,9
Mielagėnų	115,1	1260	11,0 (8,5)	11,2	11,0
Svirkų	101,0	1115	11,3 (7,7)	11,7	11,0
Skiemonių	142,5	1570	10,9 (8,9)	11,3	11,0
Balninkų	105,8	1184	12,3 (7,9)	n.d.	11,2
Kulių	128,5	1445	10,9 (5,4)	n.d.	11,3
Debeikių	172,5	1959	12,3 (9,6)	11,5	11,4
Degučių	108,5	1233	10,7 (7,7)	11,4	11,4
Pandėlio	324,4	3700	8,4 (7,5)	n.d.	11,4
Viešvilės	120,6	1403	11,3 (2,6)	11,3	11,6
Raitininkų	103,3	1196	12,4 (12,0)	n.d.	11,6
Siesikų	167,6	1984	11,2 (7,6)	11,9	11,8
Pivonijos	163,4	1935	11,3	11,6	11,8
Šėsuolių	104,9	1240	11,5 (9,7))	n.d.	11,8
Medingėnų	60,7	723	11,6 (5,1)	12,1	11,9
Rietavo	315,6	3778	12,1	12,1	12,0
Palomenės	203,2	2460	12,1 (10,3)	12,1	12,1
Dubingių	98,9	1196	12,0 (9,5)	12,0	12,1
Grendavės	67,0	812	12,0 (8,6)	n.d.	12,1
Poškonių	84,7	1023	11,5 (9,6)	n.d.	12,1
Imbrado	90,2	1100	13,0 (10,1)	n.d.	12,2
Jūžintų	190,0	2340	11,2 (8,6)	n.d.	12,3
Kriaunų	97,4	1193	12,5 (8,3)	12,4	12,3
Antazavės	100,4	1242	12,3 (7,7)	12,9	12,4
Iš viso: / Total	11789,8	106017			
Dalis (%) bendro šalies rodiklio / % of total country population	18,1	3,1			

*Gyventojų surašymo duomenys (Kaimo..., 2002–2003); skliausteliuose pateiktas seniūnijos gyventojų tankumas be centrinės gyvenvietės; n.d. – negauta arba nėra duomenų.

2 pav. Retai apgyventų seniūnijų skaičius savivaldybėse.

Fig.2. Number of sparsely populated smallest administrative units in municipalities.

Yra Lietuvoje tokių seniūnijų, kuriose gyventojų tankumas nesiekia ir 5 gyv./km² – Labanoro, Marcinkonių, Sarių (2 lent.). Be to, gyventojų tankumas jose ir toliau sparčiai mažėja. Pavyzdžiui, Varėnos rajono Marcinkonių seniūnijoje 1959 m. gyventojų tankumas buvo 7, o 2006 m. – jau tik 3 gyv./km². Verta atsižvelgti ir į tai, kad labai dažnai RAT vienoje didžiausioje gyvenvietėje, miestelyje sutelkta didžioji gyventojų dalis – gyventojų koncentracijos laipsnis labai didelis, o kitoje teritorijos dalyje itin retai gyvenama. Todėl, atmetus pagrindinės gyvenvietės gyventojų skaičių, gyventojų tankumas teritorijoje gerokai sumažėja, lieka visai menkas. Tai ypač būdinga Sarių, Kapčiamiesčio, Beižionių, Kruopių, Paluknio, Kazokiškių, Adutiškio, Upninkų, Medingėnų, Viešvilės seniūnijoms. Pavyzdžiui, Viešvilės seniūnijoje be pagrindinės gyvenvietės gyventojų tankumas teritorijoje sumažėtų 4,4 karto (2–3 lent.).

Lietuvos RAT pagal gyventojų tankumą galima suskirstyti į tris klases: I – mažiau kaip 5 gyv./km²; II – 5–10 gyv./km²; III – 10–12,5 gyv./km². Daugiausia Lietuvoje yra III klasės retai apgyventų teritorijų (35 seniūnijos). II klasės teritorijų yra beveik tiek pat (32 seniūnijos). Rečiausiai apgyventų (I klasės) teritorijų kol kas nėra daug (3 seniūnijos) (3 pav.).

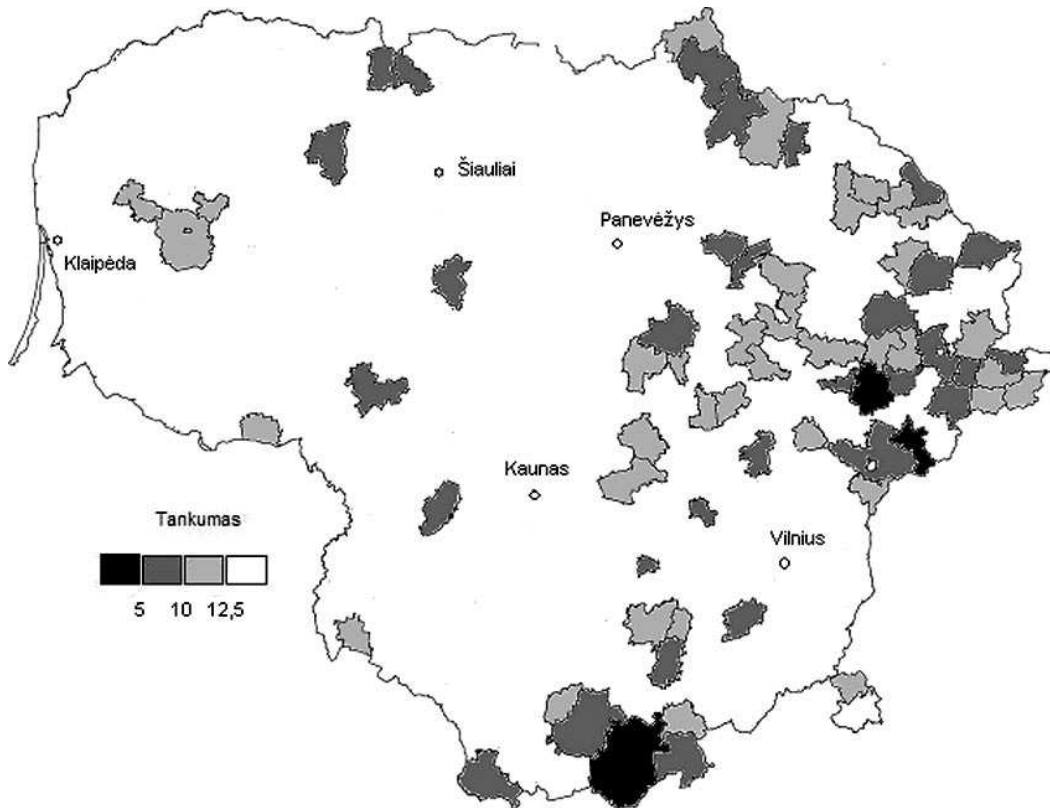
2.2. Gyventojų teritorinė koncentracija

Statistiniai duomenys, atspindintys formaliąją šalies teritorijos apgyvendinimo pusę, yra svarbūs, tačiau jie neatspindi kai kurių teritorinių gyventojų ir gyvenviečių pasiskirstymo erdvėje išdavų. Vis dėlto reikėtų įvertinti bent jau tai, kad gyventojų tankumas gali būti susijęs ir su gyventojų teritorine koncentracija. Tai yra svarbu, nustatant tikrąjį kaimo gyventojų tankumą RAT hipotetiškai. Dėl to buvo atlikta ir gyventojų teritorinio pasiskirstymo šiuo požiūriu apžvalga, verta tolesnių bei gilesnių studijų.

Gyventojų koncentraciją lėmė sovietmečio socialiniai ir ekonominiai procesai: prievartinė kolektyvizacija, racionali kraštovarka nepagrįsta melioracija ir kiti veiksniai. Rytų Lietuvoje, kur daugiausia RAT, dominuoja itin smulkios gyvenvietės, todėl šiame regione didžiausias gyventojų koncentracijos stambiausioje gyvenvietėje efektas.

Be to, ne visose seniūnijose didžiausia gyvenvietė kartu ra ir seniūnijos centras. Pasitaiko ir tokių seniūnijų, kurių administraciniame centre gyvena vos keli procentai seniūnijos gyventojų, o didžiausia gyvenvietė lenkia savo gyventojų skaičiumi administracinį centrą kelis kartus. Pavyzdžiui, Jakėnų seniūnijoje Žilinai Jakėnus lenkia net 22 kartus (4 lent.).

Aptikta, kad didžiausios gyvenvietės dominavimas itin ryškus seniūnijose, kuriose yra labai mažai gyventojų (iki 1000). Yra seniūnijų, kuriose didžiausioje gyvenvietėje, seniūnijos centre, sutelkta apie 80% visų gyventojų (Juodaičių, Didžiasalio, Viešvilės). Dažnai be didžiausios gyvenvietės gyventojų tankumas seniūnijoje nesiekia ir 5 gyventojų kv. km (3 lent.). Panašių seniūnijų esama ir tuose Lietuvos regionuose, kur gyventojų tankumas nėra mažas. Taigi geodemografinių dykų plitimas gresia ne tik Rytų Lietuvai. Ypač tai aktualu tose seniūnijose, kuriose gyventojų koncentracija yra itin didelė (3 lent.).

3 pav. Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje 2006 m. (gyventojų tankumas mažesnis nei 12 gyv./1 km²).
Fig.3. Sparsely populated areas in Lithuania in 2006 (population density less than 12.5 persons per km²).

Kai kuriose seniūnijose gali aiškiai dominuoti ne viena, bet dvi gyvenvietės. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono savivaldybėje dvi dominuojančios gyvenvietės yra Juodšilių seniūnijoje – tai Juodšiliai ir Valčiūnai, kur susitelkę net 84,6% visos seniūnijos gyventojų (Kaimo..., 2002–2003). Dėl to kitoje teritorijoje gyventojų tankumas yra itin mažas, ypač seniūnijose, esančiose atokiau nuo miestų.

Kai kuriais atvejais gyventojų pasiskirstymui gali turėti svarbos ir kiti rodikliai: seniūnijų dydis, padėtis miestų atžvilgiu, gyvenviečių kiekis. Esama seniūnijų, kuriose tėra 5–8 gyvenvietės, o esama ir tokių, kur gyvenviečių per 30. Todėl vien statistinis gyventojų teritorinio pasiskirstymo vertinimas gali apsunkinti objektyvų RAT išskyrimą.

3 lentelė. Seniūnijos, kuriose be dominuojančios gyvenvietės gyventojų tankumas nesiekia 5 gyventojų kv. km² (2001 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis) (pagal: Kaimo..., 2002–2003).

Table 3. *Smallest administrative units of municipalities where population density does not reach 5/km² (according to the data of housing census of 2001) (Source: Kaimo..., 2002–2003).*

Seniūnija (savivaldybė) <i>Smallest administrative units</i>	Gyventojų sk. <i>Population</i>	Gyventojų sk. didžiausioje gyvenvietėje <i>Population in the largest settlement</i>	Didžiausios gyvenvietės gyventojų dalis (%) seniūnijos visų gyventojų <i>% of the total</i>	Gyventojų sk. kv. km ² be didžiausios gyvenvietės gyventojų <i>Population per 1 km without the population of the largest settlement</i>
Kapčiamiesčio (Lazdijų r.)	1332	691	52	2,8
Viešvilės (Jurbarko r.)	1360	1045	77	2,6
Gaižaičių (Joniškio r.)	627	276	44	2,9
Didkiemio (Šilalės r.)	374	259	69	3,0
Juodaičių (Jurbarko r.)	583	485	83	3,2
Kazokiškių (Elektrėnų)	550	327	59	3,6
Beižionių (Elektrėnų)	409	226	55	3,6
Salako (Zarasų r.)	1256	604	48	3,8
Upninkų (Jonavos r.)	1698	1019	60	3,9
Kruopių (Akmenės r.)	1182	614	52	4,1
Paluknio (Trakų r.)	1339	742	55	4,3
Tauragnų (Utenos r.)	1541	602	39	4,4
Pabradės (Švenčionių r.)	2024	423	21	4,5
Kernavės (Širvintų r.)	494	307	62	4,6
Adutiškio (Švenčionių r.)	1348	778	58	4,6
Merkinės (Varėnos r.)	4300	1434	33	4,9

4 lentelė. Seniūnijos, kuriose didžiausia gyvenvietė nėra seniūnijos centras (2001 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis) (pagal: Kaimo..., 2002–2003).

Table 4. *Smallest administrative units of municipalities where the largest settlement is not the unit centre (according to the data of the housing census of 2001) (Source: Kaimo..., 2002–2003).*

Seniūnija, savivaldybė <i>Smallest administrative units of municipalities and municipalities</i>	Seniūnijos centras ir jo gyventojų sk. <i>Unit centre and its population</i>	Didžiausia seniūnijos gyvenvietė ir jos gyventojų sk. <i>Largest unit centre and its population</i>	Seniūnijos centro gyventojų dalis (%) seniūnijos visų gyventojų <i>Portion of unit centre population from the total unit population, %</i>	Didžiausios gyvenvietės gyventojų dalis (%) seniūnijos visų gyventojų <i>Portion of the population of the largest unit settlement from the total unit population, %</i>
Jakėnų (Varėnos r.)	Jakėnai - 21	Žiliniai - 459	1,4	31,1
Kaniavos (Varėnos r.)	Kaniava - 39	Dubičiai - 388	2,1	20,6
Šlavantų (Lazdijų r.)	Šlavantai - 36	Avižieniai - 265	2,6	18,9
Raitininkų (Alytaus r.)	Raitininkai - 51	Makniūnai - 338	4,0	26,3
Šatrininkų (Vilniaus r.)	Šatrininkai - 154	Grigaičiai - 1248	5,0	40,3
Stoniškių (Pagėgių)	Stoniškiai - 228	Rukai - 718	8,3	26,2
Jauniūnų (Širvintų r.)	Jauniūnai - 185	Medžiukai - 368	9,2	18,4
Vidiškių (Ukmergės r.)	Vidiškiai - 528	Šventupė - 842	15,7	25,0
Nemunaičio (Alytaus r.)	Nemunaitis - 218	Užupiai - 325	16,5	24,6
Leliūnų (Utenos r.)	Leliūnai - 483	Antalgė - 564	16,7	19,5
Seredžiaus (Jurbarko r.)	Seredžius - 749	Klausučiai - 1050	24,2	33,9
Nemėžio (Vilniaus r.)	Nemėžis - 2601	Skaidiškės - 4457	29,6	50,8

Išvados

1. Didelė Lietuvos teritorijos dalis gali būti priskirta retai apgyventai: tai apie 39% šalies teritorijos. Didžioji dalis šių teritorijų sutelkta nederlingoje bei miškingoje šiaurės rytų ir pietų Lietuvoje, kur jos sudaro ištisinius arealus. Tačiau ir kituose šalies regionuose yra besiplečiančių RAT židinių. Itin retai apgyventomis šiuo metu laikytinos 70 Lietuvos seniūnijų – 18,1% Lietuvos teritorijos, kur sutelkta 3,1% gyventojų. Šalyje RAT didėja ir didės, jos teritoriškai susijusios su gretimose valstybėse esančiomis RAT, taigi sudaro dideles tarptautines geodemografines dykras, kurios turėtų būti svarbus valstybinės ir tarpvalstybinės regioninės politikos aspektas.

2. Statistiniai duomenys, atspindintys formaliąją šalies teritorijos apgyvendinimo pusę, yra svarbūs, tačiau jie neatspindi kai kurių teritorinių gyventojų ir gyvenviečių pasiskirstymo erdvėje dėsningumų. Formaliajai RAT sampratai gali turėti įtakos gyventojų koncentracija dominuojančioje gyvenvietėje. Įvertinus seniūnijas, kuriose vienoje gyvenvietėje sutelkta 50% ir daugiau seniūnijos gyventojų, nustatyta, kad RAT paplitimas Lietuvoje galimai yra ir bus didesnis, nei atspindimas formalios statistikos.

3. Šis tyrimas atskleidė, kad yra didelė statistinių duomenų apie lokalaus lygmens teritorijas (seniūnijas), jų demografinę ir socialinę būklę stoka.

Literatūra

- Baubinas R., Stanaitis S.** 2001. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 1. Geografinės gyventojų skaičiaus dinamikos Lietuvos pasienyje prielaidos, *Geografijos metraštis*, t. 34(1), p. 122–138.
- Baubinas R., Stanaitis S.** 2002. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 3. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita Lietuvos ir gretimų valstybių pasienio rajonuose, *Geografijos metraštis*, t. 35(1–2), p. 169–183.
- Daugirdas V.** 2002a. Demografinės tendencijos retai gyvenamose Lietuvos teritorijose, *Geografijos metraštis*, t. 35(1–2), p. 184–192.
- Daugirdas V.** 2002b. Demographic Trends in Sparsely Populated Lithuanian Territories in EU Priorities Context. *New Arrangements of Socio-economic Links in Central and Eastern Europe*. Rzeszow, p. 205–214.
- Daugirdas V., Baubinas R.** 2003. The Social-economical State of Sparsely Populated Territories in Lithuania from the Point of View of Sustainable Development. *International Conference on Sustainability Indicators and Intelligent Decision: Abstracts of Papers*. Vilnius, p. 21.
- Daugirdas V., Baubinas R., Marcinkėnaitė A.** 2003. Lietuvos retai apgyventų teritorijų socialinės ir ekonominės būklės ypatybės, *Geografijos metraštis*, t. 36(2), p. 137–147.
- Dėl mažiau palankių ūkininkauti vietovių.** 2004. [interaktyvus]. LR ŽŪM įsakymas: 2004 m. vasario 27 d. Nr. 3D-72. [Žiūrėta 2007-10-22]. Prieiga per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=227954&p_query=&p_tr2=>
- Kaimo gyvenamosios vietovės ir jų gyventojai** (2002–2003). LR Statistikos departamentas. Vilnius.
- Lietuvos** apskritys: ekonominė ir socialinė raida: 2000 (2002). Lietuvos Respublikos Statistikos departamentas. Vilnius.
- Marcinkėnaitė A.** 2001. Gyventojų skaičiaus ir gyvenviečių sistemų kaita retai apgyvendintose Lietuvos teritorijose 1979–2000 m.: bakalauro darbas/Vilniaus un-tas, Bendrosios geografijos k-dra, Vilnius.
- Marcinkėnaitė A.** 2003. Kai kurie sociogeografiniai retai apgyvendintų Lietuvos teritorijų būklės ypatumai: Magistro darbas. Vilniaus un-tas, Bendrosios geografijos k-dra, Vilnius.
- Nustatyti** žemės ūkio naudmenų priskyrimo mažiau palankioms ūkininkauti vietovėms kriterijai. 2000. LR Žemės ūkio ministerija, Ryšių su visuomene skyrius. [Žiūrėta 2007-10-15]. Prieiga per internetą <http://www.zum.lt/min/Informacija/dsp_news.cfm?NewsID=417&langparam=LT&Title=&From=2000%2E04%2E20&To=2000%2E04%2E20&Page=1&list=10>
- Rodiklių** duomenų bazė. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės. 2007. Prieiga per internetą <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1024>>
- Sparsely populated areas in Europe.** 2002. [Žiūrėta 2007-10-21]. Prieiga per internetą <http://www.iiasa.ac.at/Research/ERD/DB/mapdb/map_10.htm>
- Stanaitis S., Baubinas R.** 2002. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 2. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita pasienio rajonų seniūnijose, *Geografijos metraštis*, t. 35(1–2), p. 154–168.

Vidmantas Daugirdas, Ričardas Baubinas

Institute of Geology & Geography, Vilnius

Sparsely Populated Territories of Lithuania: 1. Aspects of Territorial Distribution

Summary

The number of sparsely populated territories – with only 10–15 km² per 1 km – is increasing in Lithuania. These sparsely populated territories already are joining into large continuous areas and transnational regions. The problem of sparsely populated territories has only recently become an object of geographical research (Baubinas, Stanaitis, 2001; Stanaitis, Baubinas, 2002; Baubinas, Stanaitis, 2002; Daugirdas, Baubinas, Marcinkėnaitė, 2003).

The present article is devoted to sociogeographical analysis of the increasing number of territories with population density only 10–15 per 1 km². In view of request for prognoses, the work is also based on the criterion better reflecting the formation perspective of depopulated areas: smallest functional territorial units of municipalities with population smaller than 12.5 persons/1 km².

The first part of the article analyses the distribution pattern of sparsely populated territories (SPT). It was determined that even 39% of the country's territory can be regarded as sparsely populated. These territories abound in the low productivity forested North-East and South Lithuania. Yet they also occur in other Parts of Lithuania. The continuous SPT are expanding. At present, 70 smallest functional units of municipalities – 18.1% of Lithuania's area with 3.1% of the total Lithuania's population – can be regarded as very sparsely populated (less than 12.5 per 1 km²). The Lithuanian SPT interface with the SPT of neighbouring countries forming vast trans-national depopulated areas. These areas are important in terms of national and trans-national regional policy.

Along with the statistical data reflecting the formal side of territorial population of the country of importance also is the distribution pattern of settlements in the SPT. For this reason, the factor of one dominant settlement was evaluated (importance for population density). It was determined that SPT are more widely spread than is reflected by the formal statistical data. The present study also revealed deficiency of statistical data on local territories (smallest functional administrative units) and their demographic and social state. The following article of the series will analyse the peculiarities of demographic development patterns and social state in the SPT.